

ІРХА Ю. Б.,

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»),
доцент кафедри права
(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 351.746.1(477):342:504

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.4>

РОЛЬ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується питання спроможностей Служби безпеки України здійснювати контррозвідувальну діяльність в інтересах забезпечення екологічної безпеки України. Зазначається, що органи державної влади, уповноважені на здійснення контррозвідувальної діяльності, мають не тільки враховувати вже відомі загрози національній безпеці (військові, політичні, економічні, інформаційні, технологічні) та реагувати на них, але й прогнозувати ймовірні джерела появи нових, а також розробляти механізми для протидії їм.

Стверджується, що до новітніх загроз національній безпеці держави слід віднести навмисне завдання істотної шкоди навколишньому природному середовищу з метою впливу на внутрішню та зовнішню політику держави для досягнення політичних, економічних чи військових цілей. Наголошується, що екологічний фактор все частіше стає інструментом у веденні гібридної війни.

Стратегічна важливість чистого та безпечного довкілля для людини, суспільства і держави робить його об'єктом розвідувальних, терористичних, злочинних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб з метою нанесення шкоди не тільки екологічній безпеці України, але й багатьом іншим складовим її національної безпеки. Автор вважає, що повноваження Служби безпеки України щодо здійснення контррозвідувальної діяльності не обмежуються виключно потребами забезпечення державної безпеки України. За необхідності Служба безпеки України здатна здійснювати контррозвідувальну діяльність в інтересах екологічної безпеки.

У роботі зроблено висновок, що у процесі здійснення контррозвідувальної діяльності Служба безпеки України має попереджати, своєчасно виявляти і запобігати нанесенню саме істотної шкоди навколишньому природному середовищу в Україні внаслідок протиправної діяльності як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів. Захищаючи екологічну безпеку від істотних внутрішніх і зовнішніх загроз, Служба безпеки України тим самим посилює захист не тільки безпосередньо державної безпеки, але й національної безпеки загалом.

Ключові слова: Служба безпеки України, навколишнє природне середовище, контррозвідувальна діяльність, національна безпека, державна безпека, екологічна безпека, диверсії, тероризм, шпигунство, розвідувально-підбивна діяльність, збройна агресія.

Irkha Yu. B. The role of the counterintelligence activity of the security service of Ukraine in ensuring environmental security of Ukraine

The article examines the capabilities of the Security Service of Ukraine to carry out counterintelligence activities in the interests of ensuring environmental security of Ukraine. It is emphasized that the government agencies empowered to conduct counterintelligence activities should not only take into account and respond to known threats to national security (military, political, economic, information, technological), but also predict the potential sources of new threats and develop mechanisms to counter them.

It is argued that the latest threats to state national security include the deliberate infliction of significant damage to the environment with the aim of influencing the state's domestic and foreign policy in order to achieve political, economic or military goals. The author stresses that the environmental factor is increasingly becoming a tool in the conduct of hybrid warfare.

The strategic importance of a clean and safe environment for people, society and the state makes it the object of intelligence, terrorist, criminal and other illegal interference by special services of foreign countries, as well as organisations, individual groups and individuals, with the aim of harming not only Ukraine's environmental security, but also many other components of its national security. The author believes that the powers of the Security Service of Ukraine to carry out counterintelligence activities are not limited exclusively to the needs of ensuring the state security of Ukraine. If necessary, the Security Service of Ukraine is capable of carrying out counterintelligence activities in the interests of environmental security.

It is concluded that the Security Service of Ukraine, in the course of carrying out counterintelligence activities, should prevent, identify in time, and prevent significant damage to the environment in Ukraine as a result of illegal activities of both domestic and foreign actors. By protecting environmental safety from significant internal and external threats, the Security Service of Ukraine strengthens the protection of not only state security, but also national security in general.

Key words: *Security Service of Ukraine, environment, counterintelligence, national security, state security, environmental security, sabotage, terrorism, espionage, reconnaissance and subversive activities, armed aggression.*

Вступ. Упродовж тисячолітньої історії державотворення одним із найважливіших завдань із забезпечення національної безпеки є протидія диверсіям, шпигунству, тероризму та розвідувально-підривній діяльності, які самостійно або в сукупності здатні знищити державність країни, змінити її конституційний лад всупереч волі народу, істотно знизити економічний, науково-технічний та оборонний потенціал, а також в окремих випадках нівелювати національну ідентичність певного народу. Іноземні спецслужби, регулярні та нерегулярні військові формування; транснаціональні корпорації; міжнародні терористичні та екстремістські організації; міжнародні та національні організовані злочинні угруповання; фізичні та юридичні особи – усі вони можуть бути організаторами, пособниками або виконавцями вказаних посягань, що вимагає від держави комплексного підходу до попередження, виявлення та припинення їхньої протиправної діяльності.

У сучасному багатополлярному світі, що характеризується високим рівнем глобалізації, динамічним розвитком технологій, посиленням міжнародної конкуренції та зростанням нестабільності, контррозвідка є одним із основних стратегічних інструментів захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці держави. Органи державної влади, уповноважені на здійснення контррозвідувальної діяльності (далі – КРД), мають не тільки враховувати вже відомі загрози національній безпеці (військові, політичні, економічні, інформаційні, технологічні) та реагувати на них, але й прогнозувати ймовірні джерела появи нових, а також розробляти механізми для протидії їм.

До таких загроз належить, на нашу думку, навмисне завдання істотної шкоди навколишньому природному середовищу з метою впливу на внутрішню та зовнішню політику держави для досягнення політичних, економічних чи військових цілей. З огляду на масштабні світові проблеми з якістю води, землі, повітря, зменшенням різноманіття рослинного і тваринного світу, виснаженням надр екологічний фактор все частіше стає інструментом у веденні гібридної війни, що можна простежити, зокрема, і під час триваючої російської збройної агресії проти України.

В умовах триваючої війни в Україні ефективна КРД Служби безпеки України (далі – СБУ) є одним із дієвих засобів протидії терористичній, розвідувально-підривної та іншій протиправній діяльності як агресора, так й інших суб'єктів. Крім того, вона забезпечує умови для безпечної та надійної роботи органів публічної влади, Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, а також формування міцного безпекового середовища в тилу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування СБУ як суб'єкта забезпечення національної безпеки України, а також здійснення нею КРД є предметом вивчення багатьох вітчизняних вчених. Ці питання ґрунтовно досліджували І.В. Авдошин, С.В. Албул, А.І. Марущак, Ю.О. Найдзон, Г.В. Новицький, В.Г. Пилипчук, М.А. Погорецький О.Б. Розвадовський, М.С. Романов, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш, І.В. Слюсарчук, М.П. Стрельбицький, О.В. Шамара, М.О. Шилін та інші провідні науковці.

На сьогодні роль СБУ у забезпеченні екологічної безпеки України залишається маловивченою, що обумовлює необхідність поглибленого наукового осмислення використання спроможностей СБУ у сфері контррозвідки для недопущення істотного погіршення стану довкілля в Україні та протидії використанню екологічного фактору для ініціювання деструктивних соціально-політичних, економічних та інших процесів у суспільстві та державі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення компетенції СБУ у сфері контррозвідувального забезпечення екологічної безпеки нашої держави. Незважаючи на переважно закритий характер КРД СБУ, у дослідженні будуть висвітлені її теоретико-правові засади, а також визначено існуючі та перспективні напрями її здійснення в інтересах охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Результати дослідження. Гармонійна взаємодія суспільства і природи є основою для формування і розвитку безпечного для життя і здоров'я людини довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Збереження просторової та видової різноманітності та цілісності природних об'єктів і комплексів, підтримання загального екологічного балансу підвищують стійкість держави до таких глобальних викликів як зміна клімату та природні катастрофи.

Стратегічна важливість чистого та безпечного довкілля для людини, суспільства і держави робить його об'єктом розвідувальних, терористичних, злочинних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб з метою нанесення шкоди не тільки екологічній безпеці України, але й багатьом іншим складовим її національної безпеки, зокрема державній безпеці.

Відповідного до частини третьої статті 17 Конституції України забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави [1], серед яких особливе місце посідає СБУ.

Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» СБУ – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [2], тобто захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [3].

У зазначеному законі вказано, що на СБУ покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони

державної таємниці. До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [2].

З метою ефективного виконання зазначених завдань, Верховна Рада України наділила СБУ повноваженням здійснювати КРД, а також визначила її спеціально уповноваженим органом державної влади у цій сфері.

Згідно з положеннями статті 1 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» КРД – це спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України. Завданнями КРД є:

- добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;
- протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;
- розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян [4].

На переконання А.В. Ватрала, усі суб'єкти КРД повинні володіти необхідною інформацією про ознаки та факти розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України. Для прийняття відповідних управлінських рішень контррозвідники повинні постійно досліджувати оперативну обстановку в державі та отримувати достовірні знання про явища, процеси, події, обставини, що становлять оперативну зацікавленість [5, с. 258]. Зазначена діяльність здійснюється гласно і негласно. Гласні контррозвідувальні заходи передбачають використання відкритих (офіційних) форм і методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки. Негласні контррозвідувальні заходи здійснюються із залученням осіб, які конфіденційно співпрацюють з контррозвідувальними органами і підрозділами, а також з використанням оперативних, оперативно-технічних та спеціальних сил і засобів [4].

За своїм змістом КРД є комплексним і багатогранним процесом, що поєднує інформаційно-аналітичну, агентурну і оперативно-технічну роботу, а також міжнародну співпрацю для захисту національних інтересів України. Успішне здійснення цієї діяльності безпосередньо залежить від високого рівня професіоналізму, глибоких знань і постійного підвищення кваліфікації. Важливою складовою КРД є оперативність у прийнятті рішень та здатність працювати на випередження. Це вимагає від контррозвідників не лише ретельного аналізу отриманої інформації, оцінки рівня загроз та їх наслідків, але й прогнозування можливих сценаріїв розвитку подій, що дозволяє своєчасно вживати заходи з протидії потенційним та реальним загрозам, у тому числі ще до їх виникнення.

Системний аналіз вітчизняного законодавства та наукових розробок вчених у сфері контррозвідки, діяльності СБУ, національної безпеки дає підстави для висновку, що повноваження СБУ щодо здійснення КРД не обмежуються виключно потребами забезпечення державної безпеки України. За необхідності СБУ здатна здійснювати КРД в інтересах інших складових національної безпеки України, зокрема екологічної безпеки. Таке твердження зумовлене наступним.

Згідно з положеннями Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека розглядається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [6]. Екологічна безпека, як аргументовано стверджує

Р. Сабіров, є органічною складовою національної безпеки, що підтверджується логікою розвитку держави та суспільства і має забезпечуватися виваженою й ефективною державною політикою [7, с. 245].

У Стратегії національної безпеки України екологічну безпеку визначено як один із найвищих пріоритетів, з метою досягнення якого необхідно:

- створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури;
- посилити охорону навколишнього природного середовища;
- упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди;
- забезпечити ефективне використання природних ресурсів;
- захищати ліси і водойми;
- розвивати заповідний фонд;
- запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усувати їх [8].

У законах України «Про Службу безпеки України» та «Про контррозвідувальну діяльність» відсутні положення, які б чітко уповноважували СБУ здійснювати КРД в інтересах забезпечення екологічної безпеки України. Однак, вважаємо, що даний обов'язок є похідним від обов'язків СБУ здійснювати КРД для:

- 1) захисту державного суверенітету, економічного та оборонного потенціалу, об'єктів критичної інфраструктури;
- 2) протидії розвідувально-підривної діяльності проти України;
- 3) боротьби з тероризмом;
- 4) протидії кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- 5) інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (щодо загроз державній безпеці України).

Відповідно до Декларації про державний суверенітет України вітчизняний державний суверенітет визначається «як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [9]. За твердженнями А.Р. Крусян, державний суверенітет є важливою політико-правовою властивістю та необхідною умовою існування держави, що обумовлює значущість його забезпечення і захисту. Критеріями державного суверенітету є ефективність державної влади, реальність конституційного ладу, стабільність та водночас сталий розвиток усіх сфер життєдіяльності держави та суспільства [10, с. 566, 570].

У Декларації про державний суверенітет України міститься розділ VII «Екологічна безпека», в якому вказано, що «Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів»; «Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці»; «Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління» [9]. Дана декларація стала фундаментальною основою для проголошення незалежності нашої країни та створення самостійної української держави – України [11].

Оскільки в установчих актах Української держави екологічна безпека визначена складовою її державного суверенітету, то вона має захищатися з боку СБУ за допомогою спеціальних форм, методів і засобів КРД. Такий захист є логічним продовженням захисту державного суверенітету.

Захищаючи економічний та оборонний потенціал України, вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури, соціально-політичну стабільність, СБУ має враховувати, що екологічна складова також є їх невід'ємною та життєво важливою частиною.

Так, природні ресурси є основою для функціонування і розвитку багатьох галузей економіки, зокрема промисловості, у тому числі оборонного-промислового комплексу,

сільського господарства, енергетики, торгівлі, а також залучення інвестицій. Якість земельних ресурсів, чистота води та повітря впливають на врожайність і обсяги сільськогосподарської продукції, від чого залежить експортний потенціал нашої держави. Екологічно безпечне середовище для життя і здоров'я людей сприяє трудовій зайнятості. Здорові люди є рушійною силою не тільки економічного і політичного розвитку держави, але й забезпечення її безпеки та стійкості. Крім того, стабільна робота багатьох об'єктів критичної інфраструктури залежить від безперервного доступу до певних природних ресурсів (води, корисних копалин).

Нанесення істотної шкоди навколишньому природному середовищу, внаслідок диверсій, терористичних актів, нераціонального використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів, а також прийняття хибних управлінських рішень можуть мати далекосяжні негативні наслідки та призвести до суттєвого погіршення екологічної обстановки та виникнення екологічних катастроф. Ці наслідки мають каскадний ефект, вони неодмінно призведуть до значних економічних втрат, а за певних умов – до зриву виконання державного оборонного замовлення, тривалої зупинки функціонування об'єктів критичної інфраструктури, ускладнення системи логістики тощо.

Погіршення стану навколишнього природного середовища також негативно впливає на придатність територій для проживання людей та загрожує їхньому здоров'ю. Це може спричинити неконтрольовану міграцію населення, внаслідок чого певні території держави стануть перенаселеними. Втрата джерел існування, нестача продовольства, питної води, конкуренція за ресурси можуть призвести до зниження довіри до державних інститутів та ігнорування правових норм, спровокувати насильницькі соціальні протести, масові заворушення на місцевому та загальнодержавному рівнях.

Окремо, варто звернути увагу на те, що нанесення шкоди докільно використовується як один і спосіб ведення війни російською федерацією проти України. У зоні бойових дій агресор зруйнував греблю Каховської ГЕС, забруднив землю вибухонебезпечними предметами, знищив багато об'єктів рослинного та тваринного світу, здійснює незаконне видобування корисних копалин.

У нашому тилу агресор намагається нанести шкоду навколишньому природному середовищу. З російської території було забруднено шкідливими речовинами акваторії річок Сейм та Десна, що призвело до суттєвого зниження рівня кисню у воді й масового мору риби. За інформацією Державного агентства меліорації та рибного господарства України 27.08.2024 р. у цих річках зафіксовано значне перевищення гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин, зокрема, амонію та завислих речовин. Забруднення поширилось у межах Сумської області та Чернігівської областей. У зв'язку з цим, було прийнято рішення щодо тимчасової заборони купання, вилову риби та використання води для господарських потреб із р. Сейм на території Новослобідської, Бочечківської, Попівської сільської, Буринської, Путивльської, Кролевецької міських територіальних громад [12]. Крім того, внаслідок постійних ракетно-бомбових ударів пошкоджено вітчизняні об'єкти критичної інфраструктури (енергетика), місця довготривалого поховання трупів сільськогосподарських та домашніх тварин, що загинули від епізоотії (або забитих для запобігання її розповсюдженню), а також місця захоронення радіоактивних відходів тощо.

За твердженнями Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала війна росії проти України спричинила масштабні екологічні руйнування, що призвели до безпрецедентного забруднення довкілля, порушення екосистем і знищення біорізноманіття не тільки в Україні, але й у світі. За словами очільника Уряду України, нинішні збитки українським екосистемам оцінюються в 65 мільярдів доларів. Третина українських лісів уже постраждала від війни. 20% природоохоронних територій України постраждали від війни. Через війну під загрозою опинилося 35% біорізноманіття Європи, яким володіє Україна [13]. Все це має ознаки таких кримінальних правопорушень як екоцид та порушення законів та звичаїв війни, розслідування яких віднесено до компетенції органів СБУ.

Взаємозв'язок між станом довкілля та соціально-політичною стабільністю, економічною та оборонною сферами, об'єктами критичної інфраструктури є складним

і багатогранним, його недооцінка або нехтування можуть призвести до серйозних негативних наслідків для суспільства і держави як у мирний час, так і в особливий період. Застосовуючи певні контррозвідувальні заходи, СБУ спроможна попереджати, виявляти та запобігати істотним негативним впливам господарської та іншої діяльності іноземних та вітчизняних фізичних та юридичних осіб на навколишнє природне середовище в Україні. Захищаючи екологічну безпеку від істотних внутрішніх і зовнішніх загроз, СБУ тим самим посилює захист не тільки безпосередньо державної безпеки, але й національної безпеки загалом.

Висновки. У законах України СБУ безпосередньо не визначена як орган державної влади, відповідальний за забезпечення екологічної безпеки України. Разом з тим, системний аналіз положень вітчизняного законодавства, змісту КРД, внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці України дає підстави стверджувати, що компетенція СБУ поширюється на правовідносини у сфері захисту довкілля, адже екологічний фактор може використовуватися для ініціювання деструктивних соціально-політичних процесів в українському суспільстві з метою зниження довіри до влади, дискредитації посадових і службових осіб органів публічної влади, поляризації суспільства, перешкоджання мобілізації, а також для зниження економічного та оборонного потенціалу, перешкоджання роботі об'єктів критичної інфраструктури тощо.

У процесі здійснення КРД СБУ має попереджати, своєчасно виявляти і запобігати нанесенню саме істотної шкоди навколишньому природному середовищу в Україні внаслідок протиправної діяльності як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів. Контррозвідка СБУ має проактивно протидіяти використанню екологічних загроз як інструменту гібридної війни, виявляючи та перешкоджаючи діяльності ворожих сил, спрямованій на погіршення екологічної ситуації в Україні з метою досягнення воєнних, політичних, економічних та інших цілей.

За результатами дослідження можна впевнено констатувати, що захист національних інтересів України в екологічній сфері є одним із імпліцитних завдань КРД СБУ. Це завдання набуває особливої актуальності в контексті глобальних екологічних викликів та зростаючої загрози з боку зовнішніх акторів. Враховуючи зростаючу загрозу використання екологічного фактору для підризу національної безпеки України, вітчизняні контррозвідники мають постійно вдосконалювати форми, методи і засоби КРД з метою забезпечення екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/ed20240629#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469–VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
4. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
5. Ватраль А. В. Методологія контррозвідувального пізнання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 4. С. 258–262.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Сабіров Р.Ф. Екологічна безпека як невід'ємна складова національної безпеки України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 240–245.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

9. Про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Української РСР від 16.07.1990 № 55–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

10. Крусян А.Р. Державний суверенітет України: забезпечення та захист в сучасних умовах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 11(17). С. 562–573.

11. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 10.10.2024).

12. Екологічна катастрофа на Сеймі: російські окупанти отруїли річку. URL: https://darg.gov.ua/_ekologichna_katastrofa_na_0_0_0_13887_1.html (дата звернення: 10.10.2024).

13. Нинішні збитки українським екосистемам оцінюються в 65 мільярдів доларів, – Прем'єр-міністр на конференції щодо екологічної безпеки. URL: <https://kmu.gov.ua/news/nynishni-zbytku-ukrainskym-ekosystemam-otsiniuiutsia-v-65-miliardiv-dolariv-premier-ministr-na-konferentsii-shchodo-ekologichnoi-bezpeky> (дата звернення: 19.10.2024).

